

Sivas Folklorunda Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliği ve Hayvansal Ürünlerin Değerlendirilmesi *

The cattle and sheep breeding and evaluation of animal products in Sivas folklore

Çağrı Çağlar SİNMEZ¹

¹Dr. Öğr. Üyesi Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji A.D.

<https://orcid.org/0000-0002-9248-6022>

ÖZ

Çalışmada, Sivas yöresinde büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ile hayvansal ürünlerin elde edilmiş ve değerlendirilmesine yönelik folklorik bilgi ve uygulamaların ortaya çıkarılarak Türk halkbilimi envanterine katkı sağlanması amaçlandı. Çalışmanın materyalini, Sivas yöresinde hayvancılıkla uğraşan 102 kaynak kişiden yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak elde edilen veriler oluşturdu. Çalışma kapsamında elde edilen bu veriler “büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği” ve “hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi” başlıkları altında incelendi. Çalışmada, “dölücek”, “sağsak”, “eşme”, “hezan”, “akbunluk”, “pernek”, “elçim” gibi hayvan yetiştiriciliğinde kullanılan folklorik terimler yanında “keşik gütme”, “örüm yayma”, “ediklemek”, “kular enemesi”, “kesme”, “buzagı tezemesi” ve “burma” gibi birçok yetiştiricilik uygulamasının olduğu tespit edildi. Yörede hayvan boynuzlarından bıçak ve tarak gibi ev ve süs eşyalarının yapıldığı; koyun ve keçi kılından çorap, keçe, kepenek, halı, kilim, çuval, torba ve “papak” dokunulduğu ve hayvan eti ve sütünden kavurma, “tike”, “köremez”, “taşağız”, peynir, yağ ve yoğurt hazırlandığı belirlendi. Sivas yöresinde büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin yayla-mera ya da ahır hayvancılığı üzerine yapıldığı, hayvanların büyük ölçüde geleneksel bilgilere dayalı yöntemlerle yetiştirildiği, yetiştiricilikte yöreye özgü folklorik kelime ve terimlerin kullanıldığı ve hayvansal ürünlerin ekonomiye ve el sanatlarına olumlu katkılar sağladığı belirlendi.

Anahtar kelimeler: Büyükbaş ve küçükbaş, hayvansal ürünler, hayvan yetiştiriciliği, Sivas yöresi, veteriner hekimliği folkloru.

ABSTRACT

The aim of the this study was to contribute to the inventory of Turkish folklore by revealing folkloric knowledge and applications for the evaluation of animal production and cattle and sheep breeding in Sivas region. The material of the study was obtained by using face-to-face interview technique from 102 animal breeders in Sivas region. The data obtained within the scope of the study were examined under the titles of “cattle and sheep breeding” and “evaluation of animal products”. It was found that folkloric terms such as “dölücek”, “sağsak”, “eşme”, “hezan”, “akbunluk”, “pernek”, “elçim” were used by farmers of animal rearing. It was also revealed that there are many traditional breeding practices such as “keşik gütme”, “örüm yayma”, “ediklemek”, “kular enemesi”, “kesme”, “buzagı tezemesi” and “burma”. In addition, it was noted that home and ornament items such as knives and combs from animal horns were produced; socks, mugs, carpets, rugs, sacks, bags and “papak” were weaved from sheep and goat wool; roasted meat and “tike” were made from meat; “köremez”, “taşağız”, cheese, butter and yogurt were prepared from raw milk. It is concluded that cattle and sheep breeding in Sivas region is based on plateau pasture grazing or barn stockbreeding, the use of local folkloric terms in breeding, and that animals are reared in a largely traditional methods and products of animal are contributed positively to arts, crafts and economics.

Keywords: Animal breeding, animal products, cattle and sheep, folklore of veterinary medicine, Sivas region.

* Lokman Hekim Dergisi, 2018; 8 (2): 138-152

DOI: 10.31020/mutfd.419215

Geliş Tarihi – Received: 05 Ocak 2018; Kabul Tarihi - Accepted: 16 Nisan 2018

İletişim - Correspondence Author: Çağrı Çağlar SİNMEZ <cagribey6038@hotmail.com>

GİRİŞ

Başta at, sığır ve koyun olmak üzere birçok yaban hayvanını evcilleştiren ve onlara dayalı güçlü ekonomiler, kültürel yapılar ve devletler kuran Türklerin, binlerce yıllık göçebe-hayvancı deneyimleri hayvan etrafında kurulmuş zengin bir kültür ortaya çıkarmıştır.^{1,2,3} Hayvanlar, Türklerin günlük hayatında geçim ekonomisinin temel kaynağını oluştururken aynı zamanda kültürel hayatının da merkezinde yer almıştır.⁴ Bu düzen içinde hayvan ve hayvancılık uygulamaları, Türklerin gündelik yaşamlarında, edebiyat ve inançlarında kaçınılmaz olarak geniş bir yer bulmuştur.^{5,6}

Oğuz'a göre³, hayvancılık ve tarımın birleşip bütünleştiği Türkiye coğrafyasında Türk kültürünün oluşturduğu sözel-görsel zenginlik henüz işlenmemiş, keşfedilmemiş ve yeniden üretilerek günümüz insanına aktarılamamıştır. Nitekim, tarım ve hayvancılık ekseninde ortaya çıkmış ve tarihi süreçte işlevselliğini korumasından dolayı sözlü kültür ortamı içerisinde varlığını korumuş olan kültür malzemeleri, halkbilimi içerisinde derlenmeye, sınıflandırılmaya ve yorumlanmaya değer öğelerdir.⁷ Bu bağlamda bu çalışmada, Türk tarihinin derinlikleri içerisinde köklü bir kültüre dayanan Sivas yöresinde halk biliminin önemli öğeleri arasında yer alan büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine yönelik folklorik bilgi ve uygulamaların tespit edilerek kayıt altına alınması ve korunarak gelecek nesillere aktarılması amaçlandı.

MATERYAL VE METOT

Çalışmanın materyalini, Sivas yöresinde (Şekil 1) hayvancılıkla uğraşan 102 kaynak kişiden yüz yüze görüşme tekniği yoluyla elde edilen veriler oluşturdu. Kaynak kişiler (KK) (Tablo 1) bulgular kısmında metin içinde yer alma sıralarına göre parantez içinde gösterildi. Yazılı materyali "bilgi derleme formu" aracılığıyla 09.04.2012-02.10.2012 tarihleri arasında elde edilen bilgiler oluşturdu. Sesli materyal, ses kayıt cihazı ile yapılan kayıtlardan sağlanarak bilgi derleme formu doğrultusunda yazıya aktarıldı. Görsel materyaller dijital fotoğraf makinesi ile görüntülenerek elde edildi.

Kaynak kişilerden elde edilen veriler ile arşiv, dokümantasyon merkezleri ve kütüphanelerden elde edilen bulguların, sosyal bilimlerdeki nitel araştırma yönteminden yararlanılarak analiz ve sentezine gidildi. Sivas yöresinde derlenen hayvan ve hayvancılıkla ilgili terimlerin Türk kültür tarihindeki yerinin tespiti ve Türkiye'nin farklı bölüm/bölgelerindeki hayvancılık kültürüne ait verilerle karşılaştırmalı analizi yapıldı. Çalışma kapsamında elde edilen veriler "büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği" ve "hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi" başlıkları altında incelendi.

Şekil 1. Sivas ilinin konumu ve haritası

Tablo 1. Kaynak kişi listesi

Kaynak Kişi (KK) No	Adı Soyadı	Mesleği	Yaşadığı Yer
KK 1	Ahmet Doğan	Hayvan yetiştiricisi	Kale Beldesi/Altınyayla
KK 2	Ziya Yıldırım	Hayvan yetiştiricisi	Kartalkaya Köyü/Gemerek
KK 3	Harun Gazi	Hayvan yetiştiricisi	Sarıca Köyü/Gürün
KK 4	Ömer Güven	Hayvan yetiştiricisi	Hafik
KK 5	Ali Dumlu	Hayvan yetiştiricisi	Sivas Merkez
KK 6	Alper Karapınar	Veteriner Hekim	Zara
KK 7	Mehmet Karagöz	Hayvan yetiştiricisi	Uzunkaya Köyü/Divriği
KK 8	Kenan Çarboğa	Öğretmen	Seydinali Köyü/Gemerek
KK 9	Gazi Danişment	Hayvan yetiştiricisi	Mutubey Köyü/Altınyayla
KK 10	Necati Yılmaz	Hayvan yetiştiricisi	Karaburun Köyü/Divriği
KK 11	Veli Öztürk	Hayvan yetiştiricisi	Karaburun Köyü/Divriği
KK 12	Murat Özkaynak	Hayvan yetiştiricisi	Altınyayla
KK 13	Hasan Erden	Hayvan yetiştiricisi	Türkkeşlik Köyü/İmranlı
KK 14	Bekir Eren	Hayvan yetiştiricisi	Kangal
KK 15	Zeki Öksüz	Hayvan yetiştiricisi	Deliliyas Beldesi/Altınyayla
KK 16	Doğan Bayram	Hayvan yetiştiricisi	Gölova
KK 17	Veli Karakoç	Hayvan yetiştiricisi	Gürpınar Köyü/Ulaş
KK 18	Abdullah Güler	Hayvan yetiştiricisi	Çukursaray Köyü/Yıldızeli
KK 19	Mehmet Kaya	Hayvan yetiştiricisi	Karaburun Köyü/Divriği
KK 20	Ali Durmaz	Hayvan yetiştiricisi	Tahtıkement Köyü/Sivas Merkez
KK 21	Mahmut Kılıç	Hayvan yetiştiricisi	Ulaş
KK 22	Bekir Sünger	Hayvan yetiştiricisi	Deliliyas Beldesi/Altınyayla
KK 23	Nuri Özel	Hayvan yetiştiricisi	Tahtıkement Köyü/Sivas Merkez
KK 24	Sefer Çirkin	Hayvan yetiştiricisi	Kale Beldesi/Altınyayla
KK 25	Şakir Cem Kaya	Hayvan yetiştiricisi	Paşaköy Köyü/Altınyayla
KK 26	Zehni Kangöz	Hayvan yetiştiricisi	Kale Beldesi/Altınyayla
KK 27	Yusuf Kurt	Hayvan yetiştiricisi	Kale Beldesi/Altınyayla
KK 28	Dursun Arı	Hayvan yetiştiricisi	Sivas Merkez
KK 29	Mehmet Demir	Hayvan yetiştiricisi	Beypınar Köyü/Gürün
KK 30	İsmet Ünal	Hayvan yetiştiricisi	Kürkçüyurt Köyü/Altınyayla
KK 31	Nusret Öksüz	Hayvan yetiştiricisi	Deliliyas Beldesi/Altınyayla
KK 32	Metin Uçar	Esnaf	Sivas Merkez
KK 33	Murat Karyağdı	Hayvan yetiştiricisi	Ilıca Köyü/Yıldızeli
KK 34	Erol Şanlı	Hayvan yetiştiricisi	Eşmebaşı Köyü/Yıldızeli
KK 35	İsmail Erdal	Hayvan yetiştiricisi	Kangal
KK 36	İmdat Çarboğa	Öğretmen	Seydinali Köyü/Gemerek
KK 37	Ahmet Sönmez	Hayvan yetiştiricisi	Mursal Köyü/Divriği
KK 38	İbrahim Mert	Hayvan yetiştiricisi	Mursal Köyü/Divriği

KK 39	Ertan Şenol	Hayvan yetiştiricisi	Eskiçubuk Köyü/Gemerek
KK 40	Şeref Altun	Hayvan yetiştiricisi	Burhan Köyü/Gemerek
KK 41	Mehmet Yıldırım	Hayvan yetiştiricisi	Paşaköy Köyü/Altınyayla
KK 42	Hasan Şanlıtürk	Hayvan yetiştiricisi	Hocabey Köyü/ Şarkışla
KK 43	İsmet Zengin	Hayvan yetiştiricisi	Göktepe Köyü/Zara
KK 44	İlhan Çatak	Hayvan yetiştiricisi	Yeniçubuk Beldesi/Gemerek
KK 45	İsmail Ülger	Zooteknist	Kangal
KK 46	Nuh Yıldırım	Hayvan yetiştiricisi	Kalın Köyü/Yıldızeli
KK 47	Ahmet Karagöz	Hayvan yetiştiricisi	Hocabey Köyü/Şarkışla
KK 48	Cem Duman	Hayvan yetiştiricisi	Erdoğan Köyü/Gürün
KK 49	Mesut Esen	Hayvan yetiştiricisi	Hafik İlçesi
KK 50	Osman Çiçek	Hayvan yetiştiricisi	Çukursaray Köyü/Yıldızeli
KK 51	Ahmet Şahinbey	Hayvan yetiştiricisi	Şeyhhalil T. Beldesi/Yıldızeli
KK 52	Alişan Cihan	Hayvan yetiştiricisi	Göktepe Köyü/Zara
KK 53	Kadir Ağca	Hayvan yetiştiricisi	Doğanşar
KK 54	Murat Kütükçü	Hayvan yetiştiricisi	Divriği
KK 55	Ali Karadağ	Hayvan yetiştiricisi	Eğerci Köyü/Gemerek
KK 56	Nuri Polat	Hayvan yetiştiricisi	Şarkışla
KK 57	Harun Çakır	Hayvan yetiştiricisi	Eğerci Köyü/Gemerek
KK 58	Hasan Sevinç	Hayvan yetiştiricisi	Akıncılar
KK 59	Halil Piliç	Hayvan yetiştiricisi	Doğanşar
KK 60	Ali Karpınar	Hayvan yetiştiricisi	Kürkçüyurt Köyü/Altınyayla
KK 61	Ömer Şenel	Hayvan yetiştiricisi	Eskiçubuk Köyü/Gemerek
KK 62	Memduh Yıldız	Hayvan yetiştiricisi	Burhan Köyü/Gemerek
KK 63	Orhan Şahin	Hayvan yetiştiricisi	Gemerek
KK 64	Faruk Aburşu	Öğretmen	Sivas Merkez
KK 65	Turan Ağca	Hayvan yetiştiricisi	Eşmebaşı Köyü/Yıldızeli
KK 66	Hacı Güven	Hayvan yetiştiricisi	Hafik
KK 67	Halil Çınar	Hayvan yetiştiricisi	Çepni Köyü/Gemerek
KK 68	Ahmet Erdal	Hayvan yetiştiricisi	Çepni Köyü/Gemerek
KK 69	Osman Kurt	Hayvan yetiştiricisi	Gölova
KK 70	Duran Zeren	Hayvan yetiştiricisi	Akıncılar
KK 71	Mahmut Karani	Hayvan yetiştiricisi	Altınyayla
KK 72	Bedriye Korkmaz	Ev hanımı	Karacalar Köyü/Ulaş
KK 73	Hüseyin Boran	Hayvan yetiştiricisi	Deliilyas Beldesi/Altınyayla
KK 74	Tuncay Durmuş	Hayvan yetiştiricisi	Eskiçubuk Köyü/Gemerek
KK 75	Yusuf Doğan	Hayvan yetiştiricisi	Karaburun Köyü/Divriği
KK 76	Cengiz Tamer	Hayvan yetiştiricisi	Mursal Köyü/Divriği
KK 77	Adem Devocioğlu	Hayvan yetiştiricisi	Gürün
KK 78	Bilal Kolsuz	Esnaf	Sivas Merkez

KK 79	İsmail Gölebatmaz	Hayvan yetiştiricisi	Sivas Merkez
KK 80	Şaban Öztürk	Hayvan yetiştiricisi	Esenyaka Köyü/Suşehri
KK 81	Kamil Satılmış	Hayvan yetiştiricisi	Esenyaka Köyü/Suşehri
KK 82	Hüseyin Çağlar	Hayvan yetiştiricisi	Yeniköy Köyü/Hafik
KK 83	Dursun Keleş	Hayvan yetiştiricisi	Esenyaka Köyü/Koyulhisar
KK 84	Halis Zeki Fırat	Hayvan yetiştiricisi	Kızılcakişla Köyü/Şarkışla
KK 85	Kemal Karaman	Hayvan yetiştiricisi	Uzunkaya Köyü/Divriği
KK 86	Dursun Ertaş	Hayvan yetiştiricisi	Burhan Köyü/Gemerek
KK 87	Mehmet Altun	Hayvan yetiştiricisi	Divriği
KK 88	Ayhan Akbulut	Hayvan yetiştiricisi	Tatar Köyü/Suşehri
KK 89	Şenel Çiftçi	Hayvan yetiştiricisi	Tatar Köyü/Suşehri
KK 90	Tevfik Ayan	Hayvan yetiştiricisi	Gölova
KK 91	Mustafa Özer	Hayvan yetiştiricisi	Yeniköy Köyü/Hafik
KK 92	Şemsettin Koçak	Hayvan yetiştiricisi	Yeniköy Köyü/Hafik
KK 93	Kenan Hastaoğlu	Kasap	Sivas Merkez
KK 94	Hüseyin Başpınar	Hayvan yetiştiricisi	Tatar Köyü/Suşehri
KK 95	Kenan Köse	Hayvan yetiştiricisi	Ulaş
KK 96	Dursun Ertürk	Hayvan yetiştiricisi	Hocabey Köyü/Şarkışla
KK 97	Necati Topaktaş	Hayvan yetiştiricisi	Yıldızeli
KK 98	Perizat Akarçay	Ev hanımı	Gürün
KK 99	Mustafa Kahraman	İmam	Sivas Merkez
KK 100	Sevim Yenidünya	Ev hanımı	Gölova
KK 101	Recep Kama	Memur	Sivas Merkez
KK 102	Sami Karyağdı	Veteriner hekim	Ilıca Köyü/Yıldızeli

BULGULAR

1. Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliği

1.1. Barınma, Bakım ve Besleme

Sivas yöresinde çobanlar; sığır çobanı, davar (koyun) çobanı, yaz/yayla çobanı ve kuzu çobanı veya kış/güz çobanı diye adlandırılır. Yaz/yayla çobanı Mayıs ayının ortasından Kasım ayının ortasına kadar süren altı aylık bir zaman diliminde görev yapar. Kış/güz çobanının görevi ise koç katım zamanından başlayarak bahar bitimine kadardır. Haziran ayında işe başlayan kuzu çobanları sürüyü altı ay yaylada otlatırlar (KK 1-KK 4). Hayvanları otlatmak amacıyla gidilen/götürülen yayla veya meraya “yazı” denilmektedir. Bahar mevsimiyle beraber hayvanlar seher vaktinde “yazı”ya götürülerek burada “keşik keşik” (hayvan sahiplerinin koyunlarını imece usulüne göre otlatması) güdülmekte ve akşamüzeri yayladan getirilmektedir. Yaylada kimin davarı doğum yapmışsa çoban (keşik sırası olan hayvan sahibi) davarı kuzulayan kişiden “dölücek” (para, yumurta vb) almaktadır. Çoban yeni doğan kuzuları köye göndermek için yanında bir de küçük çocuk bulundurur. Bu çocuk, her kuzu götürme işleminde “dölüceğini” alır. Çobana yardımcı olan bu kişilere “pöçükcü” adı verilmektedir (KK 1, KK 5-KK 7).

“Pernek” adı verilen koyun ve kuzu sürüleri ayrılarak yayla veya meralara götürülür. Çobanlar, sürünün merada istenilen yönde güdülmesini, sulanmasını, tuzlanmasını, yağmurdan, rüzgârdan ve kurt, tilki gibi hayvanlardan korunmasını sağlarlar. Çoban eğer davar sürüsü otlanırken uyursa, tedbir için sürüden bir koyunun boğazına bir ip bağlar, “bağırca” denilen bu ipin diğer ucunu da kendi koluna bağlar (KK 8, KK 9).

Her koyun sürüsü içinde “seyis” adı verilen bir keçi bulunur. Bu keçi, hareketliliği ve kurnazlığıyla koyun sürüsüne rehberlik eder. Koyun sürüsünün geceleri yaylada en az iki saat süreyle otlatılmasına “örüm yayma” adı verilir. Çobanlar, ellerinde bir değnek taşırlar ve üzerlerinde soğuktan korunmak için koyun yününden yapılmış “kepenek” denilen bir kıyafet giyerler (KK 9-KK 15).

Yeni doğan “emlik kuzular” (süt emen kuzu) ve buzağılara “ağın/ağız” adı verilen doğumdan sonra ilk gelen süt (kolostrum) içirilir. Kuzuların analarını emmeden önce süt salınımını uyarmak için kafalarıyla analarının memelerine vurmalarına “ediklemek” (Resim 1) adı verilir. “Kuzuluk” adı verilen bölmelerde kuzular günde iki kez emzirilir. Yaklaşık kırk gün boyunca, günde iki kez emzirme işlemi gerçekleştirilir. Bu dönemden sonra kuzular sabahları günde tek öğün emzirilir. Tek öğün dönemi emlik kuzunun, kuzuluk dönemine geçiş dönemi olup, kuzular iki-üç haftalık olunca tüylerini yememesi için analarından ayrılır. Koyunların sağılma yerlerine “eşme” denilir. “Sakın abırılın beşinden, camızı ayırır eşinden” sözü gereğince, “abırıl beşi” (miladi 18 Nisan) geçene kadar hayvanlar dışarı çıkarılmaz (KK 16-KK 18). Mayıs ayından itibaren “acar” (yeni) kuzular süttten kesilerek otlaklara götürülür. Genellikle Hıdırellez (6 Mayıs) gününde gerçekleşen kuzuların ağıldan dışarı çıkma olayına “kular enemesi” adı verilir (KK 19, KK 20).

Resim 1. Kuzuların süt emmesi (ediklemek)

Kışın sığır ve koyun sürüleri yığma taş, kerpiç veya tuğlalardan yapılan ahır ve ağıllarda barındırılır. Hayvanlara kışın kapalı ahır ya da ağıllarda yaz döneminde hazırlanan yeşil ot, yonca, saman, yulaf ve tahıl tanelerinin kırılmasıyla hazırlanan karışım ile fenni yem, pamuk veya pancar küspesi verilir (KK 1, KK 21). Koyunlara “salah” denilen boş alanda arpa, buğday, saman, kuru otlar ve keven yedirilir. Koyunlara, sabahları kuru ot veya “saman kesisi” (harman sonrası ortaya çıkan kaba saman artığı), öğle ve akşam vakitlerinde ise kesle karıştırılmış saman ile bir avuç dolusu arpa verilir (KK 22).

Kış boyunca ahırlarda birikmiş olan gübreler, “sıyırğı” (gübre atmaya yarayan tahta kürek) ile toplanarak “geckere” adı verilen dört tarafı tahtadan yapılmış kare şeklindeki el arabasıyla ya da “temek” denilen pencereden kürek yardımıyla dışarıya atılır. Bu gübrelerin biriktirildiği yere “akbunluk” adı verilir. Havalarda ısınmasıyla birlikte bu gübre yığınları önce suyla ıslatılarak saman veya kömür tozu ile karıştırılır ve güneşte kurutulur. Ağıllarda davarların ayaklarıyla çığnemesi neticesinde oluşan “kerme” adı verilen gübreler kurutulduktan sonra yakacak olarak kullanılır. Kurumuş sığır gübresine “fışkı” denilir. Ahırdaki ağaç kolonlara “hezan”, hezanlar arasındaki bölmelere “maağ”, tavandaki kalın sııklara ise “mertek” (Resim 2) adı verilir (KK 8, KK 23).

Resim 2. Ahırda maağ, mertek ve hezan

Koyunların genital bölgesine idrar, toprak ve dışkının bulaşması sonucu oluşan kirli görünüme “sağsak” adı verilir. Dişi koyunlarda daha fazla kirli, bulaşık bir kuyruk görünümü olduğu için hayvanın cinsiyeti daha kolay tespit edilir. Koyunun gaitasının anüs civarında sertleşerek çakıl görünümünde olmasına “çakıldak” denilir. Koyunun gaitası baharda yeşil ottan dolayı yumuşak, cıvık, kirli ve yeşil görünümde olup, dışkının bu haline “mayıs”, kış aylarında ki gaitasına da “büdük, böçük” denilir (KK 1, KK 7).

Hayvanların kaybolmaması, diğer sürülerle karışmaması ve tanınabilmesi amacıyla vücutlarına “en” ve “dağ” adıyla bilinen işaretlemeler yapılır. En uygulaması, hayvanın kulağının kırkım makasıyla kesilmesi ya da “kertiklenmesi” şeklinde olur. Dağ ise, demirin kızdırılmasıyla hayvanın burnuna, gözlerinin alt kısmına, çene kemiklerine ve sağ kalçanın üzerine yapılan işaret şeklinde olur. Tosunlara “yıldız”, “kara”, “yuvarlak” damgalar şeklinde, kara keçilerin burnuna “S”, “C” veya “8” biçiminde kızgın demirle dağlama yapılır (KK 1, KK 8, KK 15, KK 24-KK 31).

1.2. İsimlendirme

Sivas yöresinde, yeni doğmuş süt emen kuzuya “emlik”, altı aylığa kadar olan koyun yavrusuna “kuzu”, bir yaşındaki kuzuya “toklu”, iki yaşındaki dişi koyuna “şişek”, iki yaşında, bükülmemiş (enenmemiş, kastre edilmemiş), damızlık erkek koyuna “koç”, iki yaşından büyük koyuna “eke”, üç yaşını dolduran erkek koyuna “kart”, enenmiş erkek koyuna “üveç” isimleri verilmektedir. Kuzulaması yakın koyunlara “yozlak”, döl tutmayan koyuna “yüürük” denilmektedir. İlk aşım yapan koça “kızıl koç”, bir yaşındayken yavruleyen koyun ya da keçiye “oğlaman” adı verilmektedir (KK 8, KK 32-KK 35). Boyu uzun koyuna “sallı”, eni uzun koyuna ise “sünlü” denilir (KK 8, KK 11, KK 36, KK 37).

Süt emen yavru keçi “körpe”, erkek yavru keçi “oğlak”, “gidik”, altı aylık keçi yavrusu “çebiş”, bir yaşından üç yaşına kadar olan erkek keçi “körüt”, üç yaşındaki keçi “seyis”, üç yaşından büyük erkek keçi “erkeç”, damızlık erkek keçi “teke” olarak adlandırılır (KK 38). “Sakar”, kafasında ak renk olan keçilerde; “sekili”, ayağında ak renk olan keçilerde kullanılan terimlerdir (KK 39). Sivri ve uzun kulaklı koyunlara/keçilere “doğu”; enli ve büyük kulaklı olanlara “yabur” ve küçük kulaklılara “çomak”, “kürüz” veya “kürük” isimleri takılmaktadır (KK 15, KK 40).

Sivas yöresinde manda yavrusu “malak-balak”, erkek manda “comba”, ergin manda “camış-kömüş”, altı aya kadarki sığır yavrusu “buzağı-bizo”, altı ay-bir yaş arasındaki sığır “dana”, boğa aşmamış iki yaşındaki dişi sığır “düve”, iki yaştan büyük damızlık erkek sığır “boğa”, enenmiş erkek sığır “öküz” olarak adlandırılır. Bir yaşını geçmiş danaya “yaşar”, kızgınlık dönemindeki (östrustaki) ineğe ise “ürünmüş” denilir. Boynuzu dik olan ineğe “çitak”, boynuzsuz ya da kısa ve kırık boynuzlu olan hayvana “kölük”, boynuzları yan tarafa doğru büyümüş öküze “yazboz” adı verilmektedir (KK 8, KK 15, KK 32, KK 41-KK 47).

1.3. Üreme ve Doğum

Gebelik Teşhisi

Büyükbaş hayvanlarda gebelik muayeneleri göz ve el ile yapılır. Gebe ineklerin vulvaları şişkindir. Gebelik çarası (servikal mukus) adı verilen sarı ve boz renkli yapışkan bir sıvı hayvanın vulvasından gelir. İneğin belini ve memesini indirmesi doğumun yaklaştığına işarettir. Sütün kıvamı koyulaşır ve hafif sarımsı renk alır. Sağımda ineğin sütü gelmiyorsa, “sütü kesilmiştir” yani “inek yüküldür” denilir. Suni tohumlama veya tabii aşım sonrasında ineğin vulvasından akan kan (metöstrus kanaması), tohumun tuttuğunu, ineğin gebe kaldığına işaret eder (KK 31, KK 48-KK 51). Koyunlarda ise karın duvarı boyunca elle yoklamak suretiyle gebelik muayenesi yapılır (KK 52-KK 54).

Fertilite ve İnfertilite

Suni tohumlama veya tabii aşım sonunda gebe kalmayan ineklerin “ten” adı verilen klitoris kesici aletlerle (jilet, bıçak, pense vb) kesilir. Bu işleme “kesme” adı verilir. Aynı amaçla, klitoris ateşte kızdırılmış demir, maşa gibi aletlerle dağlanır ve bu pratiği takiben tuz veya sönmüş kireç sürülür (KK 8, KK 43, KK 55).

Çara, kızgınlık gösteren ineğin vulvasından akarak kuyruğuna veya yere bulaşır. Kızgın inek yanındaki hayvanın üzerine çıkar veya altında durur. Eğer inek boğanın altında zıpkın gibi duruyorsa “öğürsektir” denilir ve çiftleştirme tamamlanır (KK 55, KK 56). İneğe tohumlama öncesinde su ve yem verilmez. “Örsemeyen, boğasamayan” (östrus göstermeyen) ineklere tuz yedirilir. Boğalara sık aşım yapması için tereyağı yedirilir ve yumurta içirilir (KK 8).

Erkek hayvanların birbirlerinin üzerine çıkarak (*seyirtmek*) yaralanmalarını önlemek için penisleri yaylaya çıkmadan önce uzun bir bez ile sarılıp bellerinden bağlanır veya arkalarına kötü kokusundan dolayı karasakız (çam katranı, *pix liquida*) yapıştırılır (KK 8, KK 57, KK 58). Aynı amaçla tosunların boyunlarına zincir veya ağaç dalı asılır (KK 59, KK 60).

Doğum Sonrası Bakım ve Besleme

Doğumdan sonra ineğin kendine gelmesi için kafasına bir kova soğuk su dökülür. Yeni doğan yavrunun üzerine tuz serpilir (KK 8, KK 61). İneklere, arpa unundan yapılmış çorbalar, pekmez veya şekerli su içirilir (KK 4, KK 62-KK 68). Yavrunun solunumunun devamı için tüm vücuduna soğuk su dökülür. Göbek kordonu eğer kendiliğinden kopmamışsa kolonya dökülür ve bir çuval ipiyle kordon bağlanır. Yavru anasının altına konarak ağız sütünü içmesi sağlanır. Anasını ememeyen yavruya biberonla süt içirilir. Manda yavrularının gelişimi ve kıl kurtlarını düşürmek için bir ay süreyle çiğ yumurta içirilir (KK 11, KK 15, KK 25, KK 66, KK 69, KK 70).

Doğum mevsimi Şubat-Mart ayları arasında olup, bu aylara “döl ayı” veya “gücük körpesi ayı” denilir. Çobanlar doğum yapan koyun ve kuzularını yakından takip ederek emzirmede çıkan bazı sorunları gidermeye çalışırlar. Örneğin; kuzusunu emzirmeyen koyun veya keçiye köpek havlatılarak korkutulur. Ürken koyun yavrusunu koruma içgüdüyle kuzusunu emzirir. Doğum sonrasında anası ölen kuzu başka bir koyundan emzirmek istendiğinde, emzirmeyi kabul etmeyen koyun kendi etrafında döndürülerek sersemletilir ve kuzunun üzerine koyunun yavru suları sürülür, sonra bir köpek getirilerek koyun korkutulur. Köpekten korkan ve sersemleşen koyun kuzuyu kendi kuzusu sanarak emzirmeye başlar. Bu kuzuya “*ekti kuzu*” ya da “*ekti oğlak*” denilir (KK 71-KK 74).

Buzağısı ölen ineklere süttten kesilmemesi için başka bir buzağı alıştırılır, ölen buzağının postu alıştırılacak buzağının sırtına bağlanır ya da ölen buzağının üzerindeki yavru suları ve yavru zarlari alıştırılacak buzağının üzerine sürülerek ineğin buzağıyı emzirmesi sağlanır. Diğer bir uygulamada ise ölen bir buzağının postu samanla doldurulur. Bu maket buzağının üstüne tuz dökülerek ineğin altına konulur ve inek maket buzağıyı gerçek yavrusu sanarak emzirir. Bu uygulamalara “*yakma*”, “*yavru satma merasimi*” adı verilir (KK 2, KK 10, KK 75-KK 77).

2. Hayvansal Ürünlerin Değerlendirilmesi

2.1. Boynuz Ürünleri

Sivas bıçağının sap kısmı koç veya manda boynuzundan yapılır (KK 78, KK 79). Kellecilerin ayırdığı boynuzlar, bir yıl süreyle kurutulur. Tam kurumadan kullanılan yaş boynuzlardan yapılan bıçak sapları çabuk eğrilir. Boynuzların boyları tepsi testereyle kesilir ve biçimlendirilir (*Resim 3*). Boynuzlar, en alt ve üst kısmı 300 °C olan ateş ocağında ısıtılır. Sonra mengenede basınca tutulur ve yüzü tıraşlanır. Soğuması için mengenede kalıplanır ve yarım saat bekletilir. Boynuzlar soğuduktan sonra zımpara ve rende ile yüzlerine şekil verilerek namluya (keskin ağız) takmaya hazır hale getirilir. Namlu takıldıktan sonra sap delinerek namluya perçin yapılır. Sapı parlatmak için kahverengi cila kullanılır (KK 79).

Resim 3. Kemik boynuzun tepsi testereyle kesilmesi

Sivas kemik tarağı manda, öküz ve koç boynuzlarından yapılır. Boynuzlar yaklaşık bir yıl bekletilip kurutulduktan sonra temizlenir ve ateş ocağına konulur. Ocakta ısıtılarak düzleştirilen boynuz, yapılacak tarağın şekline göre kesilir. Sonra tesviyesi yapılan kemik tekrar ateş ocağına atılarak düzeltme işlemi yapılır. Düzeltilen kemiğe zımpara ile tam şekil verilerek dişler açılır ve zımparadan geçirilip rendelenir. Dişlerin uçları eğyle sivriltildikten sonra parlatılır ve kemik tarak kullanıma hazır hale gelir (KK 78, KK 79). Hayvan boynuzundan toka, çerezlik, yemek kaşığı, çay tabağı, zarf açacağı, broş, yüzük vb. ev ve süs eşyaları da yapılmaktadır (KK 78-KK 81).

2.2. Süt ve Süt Ürünleri

Köremez

Koyun veya keçiden sağılan taze süt bakır tase konarak ateşte kaynatılır. Yufka ekmeği küçük parçalar haline getirilerek süte atılır, süt karıştırılarak yoğurt kıvamında ve kırmızı bir renk alınca ateş söndürülür. Karışım soğuk suyun altında soğutulduktan sonra çobanlar tarafından içilir (KK 5, KK 7, KK 82).

Taşşız

Bir miktar su tencerede kaynatılır. İçine büyük bir tas ağız sütü eklenir. Kaynama sonucunda kaşar kıvamında, sert bir tatlı olan "taşşız" elde edilir (KK 83, KK 84).

Peynir

Sağılan süt süzildikten sonra ılıkliğini kaybetmeden ya da sütün kaymağı alınıp büyük kazanlarda ateşte ısıtıldıktan sonra içine peynir mayası ilave edilir. "Damızlık" adı verilen maya, süt kuzusunun ya da süt buzağısının abomasum mukozasının (şirden/ kuzu kursağı) temiz su içine atılması ve bunların üzerine incir sapı, keçiboynuzu, şeker, arpa, buğday tanesi, tuz gibi maddelerin ilave edilmesi ile ekşitilmesi sonucu elde edilir. Bu maya peynir yapılacak sütün miktarına göre eklenir. Kazanın dibinde koyu kıvama gelerek peynir

haline gelenler el ile alınarak bez bir torbaya konular ve peynir altı suyu süzülür. Süzülmesi için bez torbaların üzerine taş konular ve bu torbalar bir gün bekletilir. Tuzlanarak tulumlara basılır (KK 24, KK 85).

Yağ

Kaymağı alınan yoğurt önce kepçeyle karıştırılarak havalandırılır. Yağ, "yayık" adı verilen keçi derisinden yapılan bir tulum içinde yapılır. Yayık çadır ipine bağlandıktan sonra içine bir miktar ılık suyla karıştırılan yoğurt dökülür. Bir sopa ile yayıktaki ayran dövülerek çalkalanır. Yağın süttten ayrılması ve sertleşerek topaklanıp sarı renk alması beklenir. Ayranın yüzünde yağlar toplanınca kepçe vasıtasıyla temiz bir kaba alınır ve soğuk su ile yıkanarak üzerindeki yağlar temizlenir. Bu işlem yoğurt bitene kadar tekrarlanır. Yağ en son olarak tüylü derilere basılır (KK 86-KK 89).

Yoğurt

Süt sağıldıktan sonra kaynatılır ve kaynamış olan süt mayalanacağı sıcaklığa ininceye kadar soğumaya bırakılır. Sonra "damızlık" denilen bir kaşık yoğurt konularak ılık bir yere üstü sarılarak bırakılır. Burada birkaç saat durduktan sonra yoğurt pıhtısı oluşur. Daha sonra pıhtı buzdolabında muhafazaya alınarak yoğurt halini alması için yirmi dört saat burada bekletilir. Çobanlar, yoğurdu bakraca koyup üstünü çam ağaçlarıyla kapatıp toprağa gömerek soğutma işlemini gerçekleştirirler (KK 90, KK 91).

2.3. Et Ürünleri

Kavurma

Kesilen etler kuşbaşı yapılarak kavrulur. "Böğrek yağı" (iç yağı) doğranır. Kaynatılan etler küplere basılır. Küplerin ağzı "höllükle" (killi toprak) kapatılarak toprağa gömülür (KK 23, KK 29, KK 92-KK 95).

Tike

Kurutulmuş etlere "tike" denilir. Etler kuşbaşı haline getirildikten sonra iplere asılarak güneşte kurutulur. Kuruyan etler bez torbalara konarak, bahçede veya evin penceresinde bulunan iplere asılır ve ihtiyaç halinde tüketilir (KK 5, KK 15, KK 23, KK 96, KK 97).

2.4. Yün Ürünleri

Haziran-Temmuz ayları arasında koyun ve keçiler sıcaktan korunmaları ve gelişmeleri için kırkılır. Kırkım işleminin kolay olması için hayvanlar su ile yıkanır. Kırkımda elde edilen kıllar; yün, yapağı, tiftik ve "filik" (kıvrıkcık beyaz keçi kılı) olarak sınıflandırılır (KK 1, KK 98). Kırkımda kullanılan makasa "kırklık" (Resim 4) denilir. Koyunun ilk kırkımında elde edilen kıllar yün adıyla, bundan sonraki kırkımlarda elde edilen yünler ise yapağı adıyla bilinir. Kırkım sonucu elde edilen yünler dere veya ırmak kenarında yıkanıp temizlenir. Yıkama işlemi bitince yünler tokaçla dövülür ve üzerindeki "çakıldak" ve otlar temizlenir. "Çuvan" denilen bir ot yünlerin arasına parlaklık kazandırması amacıyla karıştırılır. Yünler tamamen temizlenince yere değdirilmeden iplere asılır. Kuruyan yünler bir kilim üzerine yığılır ve yün çubuğu ile çırpılarak kabartılır. Bu işlemi takiben "burma" adı verilen yünler bir değnekle kıvratılarak yumaklar haline getirilir. Sonra, yünler tahta üzerine geçirilmiş demir dişli taraklarla taranır. Tarama işlemi tarağın dişlerine zıt şekilde yünleri hareket ettirerek gerçekleştirilir. Yünün tamamen temizlenmesine kadar yapılan bu işlemde, temizlenen yünün adı "elçim", tarağın dişlerinde kalan artıklara ise "çöpür" adı verilir. Taranmış yün kabarık ve yumuşak olur. Elçimler çırkık, kirmen, öreke veya iğ ile eğrilir. Genelde ağaçtan yapılmış basit bir alet olan çırkık ile eğirme işlemi gerçekleştirilir ve yünler boyanarak işlem son bulur (KK 1, KK 10, KK 99, KK 100).

Çırkıta; sağ el ile çark çevrilirken, sol el ile yün aynı kalınlıkta iğ verilip eğrilir. Kirmende; yün sol el ile tutulurken, sağ el ile kirmen çevrilir. İğ ile yün eğirmede; yün sol elle, iğ sapı ise sağ elle tutulmak suretiyle eğirme işlemi yapılır (KK 78, KK 98).

Boyama işleminde kara boya, çamur boya, kurum sarısı, kırmızı boya, devetüyü (ceviz yaprağından elde edilir), kötü boya (karamuk bitkisinin köklerinden elde edilir) gibi renkler kullanılır. Koyunun yününden çorap, keçe, kepenek, halı, kilim, çuval ve torba dokunur; derisinden genellikle tereyağı "tuluğu" yapılır (KK 69, KK 101).

Keçinin kırılması ya da taranması sonucu elde edilen tüylere "tiftik", beyaz keçilerden elde edilen tüylere ise "filik" denir. Tiftikler taranmadan eğirme işlemine başlanır. Beyaz, siyah ve kahverengi doğal renklere sahip olduğundan boyanmaya gerek duyulmaz. Tiftikten eldiven, çorap, papak, at torbası, kilim yapılır. Kilimler kullanılacak yerlere göre çeyizlik kilimler, evde kullanılan kilimler, masura kilimler, çul kilimler, cecimler, tülüceler ve kaymalar olarak gruplandırılır. Filik ise beyaz renkli, yumuşak, çeşitli renklere boyanabilir ve kazak, hırka, çorap yapımında kullanılır (KK 78, KK 102).

Koyun derileri; çoban kıyafeti, kalbur, davul, elek, gözer, ayakkabı ve kayış yapımında da kullanılır (KK 1, KK 24). Keçi derisinden ise yayık, su tuluğu ve peynir tuluğu yapılır. (KK 78, KK 102).

Resim 4. Kırklık makası

TARTIŞMA ve SONUÇ

Yayla, Orhun Yazıtlarında "yaylag", "yazın oturlan yer" manasına gelmektedir.⁸ Tunceli yöresi Şavak Türkmen Aşireti'nde⁹ hayvanların yaylaya çıktığı yere "yayla", "bargah"; Orta Anadolu¹⁰ ve Konya Bölümü¹¹ folklorunda "yazi", Aşağı Fırat Havzası folklorunda¹² "otlak" adı verilmektedir. Kazak Türk lehçesinde hayvanların yayılması, otlığa çıkmasına "ör"¹³; Çukurova yöresinde¹⁴ koyun ve keçilerin gece yaylıma çıkarılmasına "ördürüm", "örüm" ve "örütme"; Tunceli yöresinde⁹ "otarma", Konya Bölümünde¹¹ ise "örüm yayma" denildiği bildirilmektedir. Sivas yöresinde hayvanların yaylaya çıktığı yere yazı denilmesinin Orta Anadolu ve Konya Bölümü ağzıyla benzer olduğu, dolayısıyla yörenin, bölgenin özelliklerini yansıttığı ileri sürülebilir. Yörede hayvanların gece yaylıma çıkarılmasına örüm yayma adı verilmesi, bu terimin, Kazak Türk lehçesi, Çukurova ve Konya yöresi ağzıyla benzer şekilde kullanıldığına örnektir. Bu bağlamda, Anadolu yaylacılığının Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde ve illerinde benzer şekilde faaliyet gösterdiği ve Orta Asya konar-göçer kültürünün izlerinin günümüze kadar ulaştığı söylenebilir.

Ege Bölgesi'nde hayvan barınakları kara taş, biriket veya tuğla yığma şeklinde yapılmaktadır.¹⁵ Tunceli yöresinde hayvan barınakları olarak kullanılan kömler düz toprak damlı ve yığma taşlardan oluşmaktadır.⁹ Osmaniye yöresinde koyunların kaldığı yere "koyunluk", keçilerin kaldığı yerlere "davarlık", ineklerin kaldığı yere ise "ahırlık" (ineklik) denilmektedir.⁷ Tunceli yöresi⁹ ve Aşağı Fırat Havzası'nda¹² koyunların kaldığı yere "kom-köm"; Orta Anadolu¹⁰, Konya Bölümü¹¹ ve Çukurova yöresinde¹⁴ "ağıl" ismi verildiği bildirilmektedir. Çalışmada, hayvanların ağıl, kuzuluk ve ahır olarak adlandırılan yığma taş, kerpiç veya tuğladan yapılan barınaklarda kaldığı belirlendi. Buradan, hayvanların barındırıldıkları mekanların, Türkiye'nin değişik bölüm/bölgelerinde farklı biçimler ve isimler alsada ortak özelliklerinin korunduğu ileri sürülebilir.

Türk kültür tarihinde zengin bir çobanlık geleneğinin bulunması, hayvancılığın en eski ve en önemli geçim kaynağı olmasıyla ilişkilidir.¹⁶ Omuzunda kepeneği, tuzluğu, dağarcığı, koynunda kavalı, elinde değneği, sürüyü gütmekte ve korumakta yardımcısı köpekleriyle çoban, hayvan hastalıklarını ve sağaltımını bilen,

“halk takviminden” anlayan, sürü sahiplerinin en yakın ve sadık dostlarıdır.¹⁷ Çobanlık kadim bir meslek dalı olduğundan çobanın kullandığı eşyalar konusunda Divanu Lugati't Türk'te de “keyük” (*kepenek*), “bağırçak” gibi kelimelere rastlanılmaktadır¹⁸. Bunlardan “kepeneğe”, Orta Anadolu¹⁰ bölümü ve Çukurova yöresinde¹⁴ “kepenek”, Konya bölümünde¹¹ “kepenek” ve “hillik”, Kars yöresinde¹⁹ “kepenek” ve “hillik” isimleri verilmektedir. “Bağırçak” ise Divanu Lugati't Türk'te “eşek semeri” anlamında kullanılmaktadır.¹⁸ Tunceli⁹, Konya¹¹, Çukurova¹⁴ ve Kars¹⁹ çevrelerinde çobanın uyumadan önce bir ucunu kendine, bir ucunu da koyunlardan birine bağladığı ipe “bağırçak”, “bağçek”, “bağacak” gibi isimler verilirken, Sivas yöresinde bu ipi tanımlayan “bağırçak” ismi kullanılmaktadır. Kars folklorunda bu ipin sürüye bir kurdun yaklaşması sırasında bağlı koyunun bağırması neticesinde bu adı aldığı belirtilmektedir.¹⁹ Çobanlık geleneği içerisinde yer alan çobana yardımcı olan çocuk çobana Kars yöresinde¹⁹ “davaro”, Konya Bölümünde¹¹ “çelttek”, “yanaşık”, “çona” isimleri verilirken, Sivas yöresinde “pöçükcü” adı verilmektedir. Hayvanların yaylada çobanlar tarafından imece usulüne göre otlatılmasına Çukurova yöresinde¹⁴ “keşik”, Konya Bölümü¹¹ ve Sivas yöresinde ise “keşik gütmeye” adı verilmektedir. Çalışmada, çobanlık türleri, çobanın görevleri, çoban araç-gereçleriyle ilgili folklorik bilgilerin, çobanlığın Türk yaşam biçimindeki önemini ortaya koyması ve konar-göçer kültürü yansıması açısından değerli olduğu söylenebilir.

Tunceli yöresinde, ilk kuzulamada, bir koyun yavrusunu emzirmek istemediğinde kuzu ile ağılın bir köşesine kapatılarak birbirlerine alışmaları beklenir veya koyun kuzusuyla beraber ağılın uzağında sessiz bir yerde kurt saldırısını anımsatan sesler çıkartılarak korkutulur. Doğumda anası ölen öksüz kuzu, doğumda kuzusu ölen koyuna alıştırmak istendiğinde ise koyun çoban tarafından kendi etrafında döndürülerek sersemletilir.⁹ Çukurova yöresinde kendi kuzusunu emzirmeyen veya kuzusu ölen koyuna yeni bir kuzu getirilerek emzirmesi için “yakma” adı verilen işlemler yapılır. Emzirmeyen koyunun gözleri bağlanarak kendi etrafında döndürülmesi, ölen kuzunun derisinin yakılacak olan kuzunun üzerine konulması, köpekle korkutma, koyunun vajinasına kirış otu ya da tuz sokulması, koyunlara tuz, su okutulması gibi işlemler gerçekleştirilir.¹⁴ Osmaniye yöresinde⁷, öksüz kuzu alıştırmak için koyunun kuyruğunun altına sokularak kokusunun sinmesi sağlanır. Ege Bölgesinde¹⁵, anne keçinin vulvasına kirış otu sokularak bu hayvana doğum yapmış hissi verdirilerek yavruyu kabul etmesi sağlanır. Sinmez ve Yaşar²⁰, Konya Bölümü folklorunda bir koyunun bakıma muhtaç bir kuzu ile kapalı bir bölmede tutulması ve korkutularak öksüz bir koyunu kabul etmesinin; koyunun yavrusu doğar doğmaz ölmüş ise koyunun yavru sularının öksüz kuzuya sürülmesinin; ölen buzağının postunun, öksüz buzağının üstüne konması ve bu şekilde yavrusu ölen ineklerin alıştırılması gibi geleneksel kuzu/buzağı besleme yöntemlerinin işletmelerde kuzu kayıplarını önleyebileceğini, işgücünün azaltılabileceğini ve işletmede kârlılığın artırılabilceğini ifade etmektedirler. Bu bağlamda, Türkiye'nin farklı bölüm/bölgelerindeki doğum sonu emzirmeden kaynaklanan besleme sorunlarının çözümünde benzer uygulamaların (yakma, korkutma, döndürme vb.) Sivas yöresi folklorunda da görüldüğü ve yaşatıldığı söylenebilir.

Türk kültür çevresinde geniş otlaklarda yayılan hayvanların karışmasını önlemek için uygulanan damgalamaya “dağlama”,²¹ küçükbaş hayvanların kulaklarının ucunun kesilmesi ya da bir tarafına çentik atılması suretiyle yapılan işaretlemeye “enemek” denilmektedir.²² Bu uygulamalara Tunceli yöresinde⁹ “dağ ve yen”, Orta Anadolu Bölümü'nde¹⁰ “kertikleme” ve “dağ”, Aşağı Fırat Havzasında¹² “dağlama” ve “en vurma” adı verilmektedir. Çalışmada, “en”in, hayvanın kulağının delinerek ya da kesilerek kertiklenmesi şeklinde yapıldığı, köylerde her koyun ve keçi sahibinin kendine özel bir *eni* olduğu; *dağ*ın ise şiş ya da damga olarak kullanılacak demirin kızdırılmasıyla hayvanın burnuna, gözlerinin alt kısmına, çene kemiklerinin üzerine yapılan işaret amacıyla veya baş ve ayak tedavilerinde uygulandığı; *en* ve *dağlama* uygulamalarının genellikle hayvanın kuzuluk döneminde yapıldığı belirlendi. Sivas folklorunda hayvanların kaybolmaması, diğer sürülerle karışmaması ve tanınabilmesi amacıyla eski bir Türk geleneği olan “dağ” ve “en” uygulamalarının yukarıdaki literatürlere paralel şekilde kadim Türk kültürü içinde var olan bu hayvancılık geleneğinin hala yaşadığını göstermesi bakımından önemli olduğu söylenebilir.

Türkler, doğada bulunan bütün hayvanlara renklerinden, yaşlarından, cinsiyetlerinden, çıkardıkları seslerden, vücut organlarının şeklerinden, kullanım amaçlarından, beslenme ve üreme özelliklerinden ve hareketlerinden yola çıkarak düşünce ve hayat tarzına göre kendi dil kuralları çerçevesinde isimler vermiştir.⁴ Çalışma verilerine göre, koyun ve keçilerdeki dişilik-erkekliklerine göre adlandırma diğer bölüm/bölgelerdeki folklor araştırmalarıyla^{7,10-14} benzerlik göstermektedir. Örneğin, keçilerin dişisine

Türkiye'nin diğer birçok bölgesinde olduğu gibi "keçi", erkeğine "teke", yavrusuna "oğlak" denilmektedir. Bunun yanında bir yaşına girerken dışısına "hakına"; erkeğine "çebiç"; enenmiş üç yaşındaki erkek keçilere "öveç"; iki yaşındaki iğdiş erkek keçiye "seyis"; bir yaşındaki iğdiş edilmiş erkek keçiye "erkeç"; iki yaşlarındaki dişi keçiye "yazmış"; erkekliği alınmamış erkek keçiye "teke" denilmektedir. Bununla beraber, çalışmada tespit edilen hayvan isimlerinin Eski Türkçe'de kullanılan hayvan isimleriyle benzerlikleri ilgili çalışmalar^{4,13} ve sözlükler²³⁻³⁰ rehberliğinde karşılaştırılarak *Tablo 2'*de sunuldu. Karşılaştırma sonucunda, yaşanan ortak coğrafya ve hayat tarzı ile ilgili müşterek hayvan isimlerinin Türk dilinin farklı lehçelerinde binlerce yıldır korunduğu ve Türk dilinin zenginliğini göstermesi bakımından değerli olduğu ileri sürülebilir.

Anadolu'nun birçok bölüm/bölgesinde hayvanlar üreme özellikleri ve dönemlerine göre de isimlendirilmektedir. İneklerin çiftleşme isteğine Osmaniye ve Çukurova yöresi folklorunda^{7,14} "boğasak"; Aşağı Fırat Havzası'nda¹² "öğüre gelme-bağirsama"; Konya Bölümü'nde¹¹ "öğürsek-keleşe gelmek" adı verilmektedir. İneğin çiftleştirilmesine Osmaniye yöresinde⁷ "boğaya çekmek"; Konya Bölümü'nde¹¹ "keleşe çekmek" denilmektedir. Çukurova Bölgesi'nde¹⁴ keçilerin kızgınlık dönemine "sîgin teke, azgın teke"; koçun koyunu aşmasına (tohumlamasına) "yüğüme", bu döneme "koça gelme" ismi verilmektedir. Çiftleşecek koyuna "koçsak", keçiye de "tekesek" ya da "savruk"¹⁴; Konya Bölümü'nde¹¹ ise "koçsamak", "savruk" adı takılmaktadır. Aşağı Fırat Havzası'nda¹² keçi-koç çiftleştirilme zamanına "keçi koyverme", "koç koyverme", "koç katımı-yürüm zamanı"; Tunceli yöresi⁹, Orta Anadolu¹⁰ ve Konya Bölümü'nde¹¹ "koç katımı" adı verilmektedir. Çalışmada, ineklerin kızgınlık zamanına "öğürseme" ve "ürünmüş"; çiftleştirilmesine "boğaya çekmek"; keçi-koç çiftleştirilme zamanına "koç koy verme" denildiği tespit edildi. Buradan, Anadolu'nun birçok bölüm/bölgesindeki folklor çalışmalarında olduğu gibi Sivas yöresinde de hayvanların üreme özellikleri ve dönemlerine göre benzer şekilde isimlendirildikleri söylenebilir.

Sivas'ta icra edilen bıçakçılık geleneği, geçmişi XII. yüzyıla kadar dayanan Türk demir ve silah kültürünün devamıdır. Geleneksel Sivas bıçaklarının özünü halk tarafından en çok tercih edilen, yapımı ve işlenmesi bakımından en zahmetli olan keçi, sığır veya manda boynuzu kullanılarak yapılan bıçaklar oluşturmaktadır.³¹ Arkeolojik verilere göre M.Ö. bin yıllardan bugüne yün dokumacılığı Türk devletlerinde görülmekle beraber, bunlardan biri olan keçe, eyer takımlarında, giyimde ve çok çeşitli eşya yapımında kullanılan, insanlık âlemine Türklerin buluşu olarak gösterilmektedir.³² Çalışma sonuçlarına göre, yöresel isimleriyle "köremez", "taşağız", peynir, yağ ve yoğurt gibi süt ürünlerinin; "kavurma", "tike" gibi et ürünlerinin; çorap, "papak", at torbası, keçe, "kepenek", halı, kilim, çuval, "tuluk", yayık, "kalbur", davul, "elek", "gözer" ve ayakkabı gibi yapağı ve deri dokumalarının Sivas yöresinde geleneksel yöntemlerle üretildiği tespit edildi. Yukarıdaki literatür bilgilerine benzer şekilde, Sivas bıçağına manda ve koç boynuzundan yapılan sap kısımlarının özgünlük kattığı; sığır, koyun ve keçilerden elde edilen hayvansal ürünlerin Sivas yöresinde hala yaşatıldığı ve hayvansal ürünlerin ekonomiye ve el sanatlarına olumlu katkılar sağladığı ve bu kadim geleneklerin yöre halkının sosyo-kültürel ve iktisadi hayatlarını yansıtmaları bakımından değerli örnekler arasında sayılabileceği ifade edilebilir.

Sivas yöresinde büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin yayla-mera ya da ahır hayvancılığı üzerine yapıldığı, hayvanların büyük ölçüde geleneksel bilgilere dayalı yöntemlerle yetiştirildiği ve yetiştiricilikte yöreye özgü folklorik kelime ve terimlerin kullanıldığı belirlendi. Sivas yöresi hayvan yetiştiriciliğinde elde edilen folklorik verilerin Türkiye'nin çeşitli bölüm/bölgelerindeki geleneksel hayvancılık uygulamalarıyla benzerlikler gösterdiği sonucuna ulaşıldı. Bu çalışma ile, Sivas yöresindeki büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık etrafındaki folklor pratiklerinin kadim Türk kültürünün izlerini taşıdığı, yapılacak benzer çalışmalarla Türk dünyasındaki hayvancılık kültürü ile büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara ait söz varlığının incelenerek bunlar ile ilgili ortak kültür değerlerinin bir araya getirilebileceği ileri sürülebilir.

Tablo 2. Sivas yöresi ile Türk lehçelerinde büyükbaş ve küçükbaş hayvan isimlerinin karşılaştırılması

Sivas Yöresi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Tatar Türkçesi	Özbek Türkçesi	Uygur Türkçesi
buzacı	buzov	göle	buzav	muzō	bızav	bozav	buzâq	mozay
dana	dana	göle	tana	tana	tana	tana	tana	tana
tosun	burug	biçilen göle	ögiz	ögüz	bisilgän tana	piçilgän tana	biçilgän tana	piçilgän topak
düve								tüge
inek	inäk	siğir	sıyır	uy; inek	hıyır	sıyır	siğir	inäk; siyir; kala
boğa	buğa	buğa	buka	buka	ügiz; bua	ügiz	buqa	buka
öküz	öküz	öküz	ögiz	ögüz	ügiz;	ügiz	hökiz	höküz
oğlak	oğlag	ovlak	lak	ulak	ılak; küzä bäräsi	küzä	ulâq	oglak
çebiş	çəpiş	çebiş		çebiç				çepiş
teke	täkä	teke	teke	teke	täkä	täkä	täkä	tekä
keçi	keçi	geçi	eşki	eçki	küzä	küzä;	eçki	öçke
erkeç	erkac	erkeç	teke	erkeç				erkeç
kuzu	guzu	guzı	kozi	kozu	kuzı, bäräs, ätämbäy	bärän; sarık bäräni, bäti, kuzı	kozi	koza
toklu	toğlu	toklı	toqtı	toktu	tuklı, tuktı	tuktı		
şişek	şişek		tusak	şişek				tışek
koyun	goyun	goyun	koy; savlık	koy	kuy, körtlök	sarık (bärän); savlık, kuy	koy	koy
üveç	ögeç	öveç	serke					
koç	goç	goç	koşkar	koçkor	täkä	täkä	koçkâr	koçkar

BİLGİ

Bu çalışma, Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (CÜBAP) tarafından desteklenen Projeden (No: V-006) alıntılanmış ve 18-21 Ekim 2017 tarihlerinde Sivas'da düzenlenen XIII. Türk Tıp Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKLAR

1. Kafesoğlu İ. Türk milli kültürü. İstanbul: Boğaziçi Yayınları; 1988.
2. Çay AM. Türk millî kültüründe hayvan motifleri I (koyun ve keçi etrafında oluşan gelenekler). Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları. Ankara: 1990.

3. Oğuz MÖ. Somut olmayan kültürel miras nedir? II. Baskı, Geleneksel Yayıncılık: 2013.
4. Efe K. Tarihi Türk lehçelerinde hayvan isimleri. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi; Ankara: 2004.
5. Keskin M. Din ve toplum ilişkileri üzerine bir genelleme. Dinbilimleri Akademik Araş Derg 2004; 4(2): 7-21.
6. Yeşildal ÜY. Anadolu folklorunda geyik. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi; Konya: 2007.
7. Sarpkaya A. Tarım ve hayvancılık etrafında gelişen folklor pratikleri Osmaniye örneği. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi; Gaziantep: 2011.
8. Ögel B. Türk kültür tarihine giriş I. Kültür Bakanlığı Yayınları: 244, Ankara: 1978.
9. Kutlu M. Şavaklı Türkmenlerde göçer hayvancılık. Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 84, Gelenek-Görenek ve İnançlar Dizisi: 4, Sevinç Matbaası, Ankara: 1987.
10. Sinmez ÇÇ. Bozlak kültüründe folklorik veteriner hekimliği ve hayvancılık üzerine araştırma. Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi; Konya: 2011.
11. Yaşar A, Sinmez ÇÇ, Aslım G. İç Anadolu Bölgesi Konya Bölümünde (Aksaray, Karaman ve Konya) folklorik veteriner hekimliği ve hayvancılık üzerine araştırma. Tübitak Projesi; Konya: 2013.
12. Yüksel E. Aşağı Fırat Havzasında veteriner hekimliği folkloru üzerine araştırmalar. Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi; Elazığ: 2012.
13. Üst D. Kazak Türkçesinde "sığır, koyun ve keçi" ile ilgili söz varlığı ve metinler. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi; İstanbul: 2016.
14. Doğaner A. Çukurova Bölgesi konar göçerlerinde halk kültürü ve halk edebiyatı. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi; Adana: 2013.
15. Arslan ES. Ege Bölgesi folklorunda veteriner hekimliği ve hayvancılık üzerine araştırmalar. Ankara, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi; Ankara: 1998.
16. Çoban V. Türk halk kültüründe çobanlık. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi; Elazığ: 2015.
17. Üçer M. Kepenek altında er yatar, Sultanşehir. Sivas: 2011.
18. Karaarslan B. Dîvânü Lûgati't-Türk'teki bitki ve hayvan konuları üzerine bir inceleme. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi; Sakarya: 2010.
19. Bulut B. Türk halk kültüründe çoban. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi; Kars: 2014.
20. Sinmez ÇÇ, Yaşar A. Konya Bölümü folklorik veteriner hekimliğinde ruminantlarda doğum bilgisi ve jinekoloji. Kafkas Univ Vet Fak Derg 2016; 22(3): 409-15.
21. Durmuş İ. Türk kültür çevresinde dağlama geleneği. Millî Folklor 2012; 24(95): 114-21.
22. Atalay B. Divanü Lûgat-it-Türk tercümesi III. 3. Baskı, TTK Basımevi. Ankara: 1992.
23. Yudahin KK. Kırgız sözlüğü. (Çev: Abdullah Taymas). 1-2. Cilt. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: 1988.
24. Ercilasun AB, Aliyev AM, Şayhulov A, Kajıbek EZ, Uulu KK, Yusuf B, Göklenov C, Mahpir VU, Çeçenov A. Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü I-II. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1991.
25. Necip EN. Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü. (Çev: İlkel Kurban). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: 1995.
26. Tekin T, Ölmez M, Ceylan E, Ölmez Z, Eker S. Türkmence-Türkçe sözlük simurg. Ankara: 1995.
27. Axundov A. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 1-4. Cilt. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu. Şarq-Qərb: Bakı: 2006.
28. Koraş H. Türk lehçelerindeki müsterekler üzerine. Türkiye Sosyal Araş Derg 2014; 183(5): 197-249.
29. Öner M. Kazan-Tatar Türkçesi sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: 2015.
30. Özşahin M. Başkurt Türkçesi sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: 2017.
31. Birinci S, Camcı A. Korunması gereken geleneksel el sanatlarına bir örnek: Sivas bıçağı üretimi. Marmara Coğrafya Derg 2016; 33: 493-509.
32. Baykara T. Türk kültür tarihine bakışlar. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara: 2001.